

Gränstraditioner i Hogdalsbygden

Hoadalen, jag skulle vilja säga gränsdalen. Vi behöver bara ta en titt på generalstabskartan, och vi skall genast finna att vi lever i en gammal gränsbygd. Här finns många namn som syftar på gräns, t ex Lina, Rå, Hvite och Mära, och det är också här i Hoadalen som vi finner provinsens äldsta gränstraditioner, som sträcker sig ca 1000 år bakåt i tiden. Man började tidigt intressera sig för den gamla gränsen, och redan under 1500-talet började lokala forskare syssla med dessa spörsmål. Det stora intresset för gränsen har fortlevt genom tiderna och lever ännu i våra dagar. Både akademiker och lokala forskare arbetar med aldrig oförminskad kraft på att försöka rekonstruera den gamla gränsen mellan Sverige och Norge. Historieforskarna anser det som ett "huskors" i Sveriges historia, att vi fortfarande inte säkert vet, hur de äldsta gränserna (mellan Sverige och Norge) sträckte sig. Orsaken till detta torde vara att de svenska och norska rålägderna lämnar olika uppgifter, likaså torde en viss språkförbistring varit rådande. Resultatet har blivit att det varit svårt att fastställa namnen på vissa gränsmärken, och det är just här i Hogdalsbygden som det återstår några sådana olösta problem. Många gånger kan det vara svårt för yrkesforskaren då han inte besitter den rätta lokalkännedomen och här kan lokalforskarens arbetsresultat bli till ovärderlig nytta. Detta gäller framförallt här uppe i Norrland med dess vidsträckta områden.

Den förste som intresserade sig för provinsens gränsforskning var kyrkoherden i Ytterhogdal Olaus Olai. Han verkade som kyrkoherde där åren 1569 till 1589. I Hogdals kyrka fanns ett pergamentsbrev med anteckningar om den gamla gränsen och det var antagligen detta brev som från början intresserade Olai för dessa frågor. Så småningom flyttade Olai till Sigtuna (1589), där kom han i kontakt med en mycket lärd man, ivrig samlare och fornforskare, nämligen Johan Bureus. Mest känd är väl Bureus som Gustv II Adolfs lärare. Han hade emellertid flera järn i elden och blev snart vår förste riksantikvarie samtidigt som han var föreståndare för riksbiblioteket. Bureus var en mycket betrodd man även i andra riksangelägenheter, så t ex deltog han i flera gränsuppgörelser och sändes t o m till Danmark med en krigsförklaring. Uppdraget höll på att kosta honom livet.

Tack vare Bureus fördes intresset för den gamla gränsen ut på riksplanet. Han gjorde en hel del anteckningar och tolkningar som samlades i riksarkivet och på så sätt blev tillgängliga för forskningen. I samlingen "Sumlen" har han gjort anteckningar om gränsen som berör Hogdalsbygden. År 1886 utkom valda delar av "Sumlen" i tryck på landsmålsarkivet i Uppsala – boken finns att låna på Länsbiblioteket i Östersund. År 1645 kom ju freden i Brömsebro, och gränsen mellan Sverige och Norge flyttades västerut och fick den sträckning den nu har. Detta gjorde att det kom nya spörsmål, och man glömde den gamla gränsen för ett tag. I början av 1800-talet vaknade åter intresset för gränsfrågan, och det påstås att självaste biskop Landgren varit ute och letat efter "Runasten". Någon gränssten hittade man inte, varför man trodde att den förstörts vid någon skogseld.

Ungefär vid samma tid satt en dansk och forskade i de gamla gränsdokumenten, han hette E.C Werlauff. I Nordisk Oldskrift Sällskaps tidskrift "Analer för Nordisk Oldkyndighed" för år 1845 har han delgivit sina forskningsresultat i en stor uppsats om "Gränsbestämmelser mellan Norge och Sverige i andra halvdelen av det 1300 århundradet". I Köpenhamn förvaras en avskrift av pergamenthandskriften från gränsmötet i Sveg 1273, den har Werlauff tolkat. Det är mycket intressant att se hur han med hjälp av tillgängligt kartmaterial försökt fastställa gränspunkterna bl a i Hogdalsbygden. Visst har han tagit fel på en del punkter, men i stort sett stämmer det bra, och hans uppsats uppges ofta som källa.

Under 1880-talet kom Saxon till länet och blåste liv i hembygdsforskningen. Man bildade Jämtlands Läns Fornminnesförening och där kom givetvis den gamla gränsen åter på tal. I samband med detta vill jag nämna ännu ett par eldsjälar – (vi skulle behöva några sådana i dag också, som satte sprätt på oss): Peter Olsson och Johan Kardell, båda läroverkslärare i Östersund. Peter Olsson har i Jämtlands Läns Fornminnes-Föreings Tidskrift skrivit utomordentliga uppsatser om de forna gränserna.

I slutet av 1920-talet bildades Jämtlands Fornskriftsällskap, som också kom med uppslaget att ge ut Jämtlands och Härjedalens historia. Professor Nils Ahnlund fick uppdraget att skriva verkets första del, där bl a gränser och indelning skulle behandlas. Det var i samband med detta som borgmästare I Wikström och lantmätare H Wikström tillsammans med ett par vällokaliserade Överhogdalsbor, Mattias Persson och Jonas Holm, begav sig ut för att söka "Runasten", och pingstdagen 1945 återfanns det jättelika stenblocket på tallheden mellan Överhogdal och Ytterhogdal. I ortspressen ser man då och då lokalforskare presentera sina gränsforskningsresultat. Några av dessa är Per Persson i Mellgård, flottningsinspektör Hjalmar Franzén, Sundsvall och överinspektör Carl Viksten, Haverövalen, vilka energiskt forskat för att få klarhet i de gamla gränserna – särskilt i Bräcke och Haveröbygden.

Vi får väl antaga att Hogdalsbygden började få en fast befolkning under 900-talet. Invandringen torde ha kommit från två håll. Först kom Ketil Jämte med sitt folk över Kölen västerifrån. Omkring 100 år senare, alltså ungefär samtidigt med kristendomens införande, kom en invandring österifrån. En grupp asadyrkare på gränsen mellan Västergötland och Småland rymde undan kristendomen och drog norrut till Ljusnans dalgång och följde denna upp till Ljusdal. De spred sig småningom uppöver Ljusnan till Hogdalsbygden och införlivades i en strävsam tillvaro i ett nybyggerland med stränga lagar.

Den äldsta lagurkund vi känner som rör Hogdalsbygden är Hälsingelagen, som anses vara upptecknad tradition sedan början av 1100-talet. Enligt legenden skall denna lagbok ha förvarats i Selångers gamla kyrka, där den var fastsatt med järnkedjor. I våra dagar är originalhandskriften förkommen och finns bevarad endast i en avskrift som skall vara gjord av en munk under 1300-talet, denna finns nu bevarad på Universitetsbiblioteket i Uppsala.

I Hälsingelagens Tingmålabalk (Rättegångsbalk) finns gränsmärkena för landamäret mellan Sveriges och Noriges konung uppräknade. Som förut nämnts har ett flertal forskare sysslat

med att tolka Hälsingelagens gränsmärken. Professorerna Åke Holmbeck, Elias Wéssen, och Nils Ahnlund har i senare tid tolkat och förklarat de gamla gränserna, som inte var upphuggna som i våra dagar utan s k "naturgränser". Man valde ut väl markerade märken: bergstoppar, stenar och vattendrag, framförallt sjöar och vattendelare. Ofta valde man ut jättefuror, s k runfuror. På Bräcke och Haveröskogarna har det funnits en hel del sådana.

Genom våra bygder gick Hälsingelagens gräns, alltså gränsen mellan Sverige och Norge, från "Torthungä grath" d v s Turingsforsen (Grath – Gråa, viket betyder fors) till "Hvitä holma wäster" vilket uttryck tolkas "västerut i Vitalmen". Den enda "naturliga" gräns, som leder från Turingsforsen och västerut i Vitalmen är "vattenvägen" via Bodsjön, Djuphorten och Horten till Vitalmen vid Vitvatnskrogen. Efter "hvitä holma wäster" läser vi i Hälsingelagens text: "thäthan ok i Ösothä (Ösjön) swa i Biornsothä (Björnsjön), thäthän ok i Siksiöthä (Siksjön) thäthän ok i hwitä stiorn(Vita tjärn) o s v. Var ligger nu dessa sjöar: Ösjön, Björnsjön, Siksjön och Vita tjärn? Ja, vi håller för troligt att gränslängden i dessa fall innehåller en upprepning, det vill säga att gränsavsnittet mellan Turingsforsen och Vitalmen medvetet eller omedvetet beskrivits på två olika sätt. Låt oss återgå till den ovannämnda "vattenvägen" från Turingsforsen och västerut. Den första sjön kallas i våra dagar Bodsjön, och den skiljer det område som kallas Ön eller Ensterön från landet väster därom. På en gammal karta från 1600-talet på Krigsarkivet finns vid sjöns norra ända inritat ett namn – Ösjö. Man kan av detta dra den slutsatsen att Bodsjön i forna dagar hetat Ösjön. Vad sjöarna Djuphorten och Horten kan ha hetat för 1000 år sedan är svårt att säga, men nog verkar sjöarnas nuvarande namn ha norskt ursprung, vi finner ju namnet Horten bl a på en stad i Norge. Om vi gör antagandet att Djuphorten är identisk med Björnsjön och Horten med Siksjön, skulle Vita tjärn vara identisk med Vitvattnet, vilket ju ej låter så orimligt. Som alla i trakten vet, kan Horten göra skäl för namnet. Horte betyder ju fiskplats enligt en gammal Norsk-Dansk-Svensk ordbok. Vad Djuphorten beträffar så finns det även i våra dagar en bäck som heter Björnbäcken och som rinner till Djuphorten, varför man mycket väl kan tänka sej att sjön kan ha hetat Björnsjön. År 1770 ingick Björnbäcken som gränsmärke i den av Jämtarna hävdade gränslinje mot Härjedalen och ingår även i den nuvarande landskapsgränsen. Hälsingelagens råmärke efter "Hvitä Stiern" heter "Alfwar aass" d v s "Älvens os". Därmed menas Norrälvens "os", d v s dess utflöde i Ljusnan i Älvros. Om vi nu stöder oss på teorien att Hälsingelagens "Vita tjärn" är Vitvattnet så finns alltså inget råmärke omnämnt mellan Vitvattnet och Älvros. Troligen har gränsen från Vitvattnet följt Linaälven mot sydväst upp på "flötena", gått över dessa ner till Norrälven och följt denna till dess utlopp i Älvros. Enligt Hälsingelagen räknades alltså nuvarande Överhogdal och en stor del av Älvros till Hälsingland. Hälsingelagens gränslängd hänför sig troligen till förhållanden på 900-talet då Jämtland lydde under Norge. Gränsen beskrevs nämligen som en gräns mellan Sveriges och Norges konungar. Under hela 1000-talet lydde Jämtland under Sverige men kom åter under Norge i början av 1100-talet. Vid den därpå följande norska expansionen österut synes Överhogdal och Älvros införlivats med Härjedalen. Detta bestyrkes vid ett "Allting" vid tingsplatsen i Ulvkälla i Sveg 1273. Den norsk-svenska

riksgränsen hade då flyttats österut och hade ungefär samma sträckning som nuvarande sockengränsen mellan Överhogdal och Älvros å ena sidan och Ytterhogdal å den andra.

Följande gränsmärken åberopas bl a: Rosången, Stenberget, Linsjön, Märucklack och Målingen (Malungsil). Gränsmärken österut åberopas också, nämligen "Haframine" och "Fiall eid a Hoe" och "Mauro os". Med Haframine åsyftar man troligen byn Minne i södra delen av sjön Havern. Fiallz eid a Hoe har man ansett vara en landtunga i Hoan vid gården Ed i Ytterhogdal, men det kan lika gärna vara Kyrknäset i Ytterhogdal. Mauro os är den plats där Mårån rinner in i Ljusnan vid Mårösen. Man ser här tydligt hur den norska expansionen gjort att det fanns en viss villrådighet. För övrigt blev denna gräns ett politiskt tvisteämne, som höll i sig ända till riksgränsen flyttade västerut till den nuvarande sträckningen. Riktigt slut var det nog inte då heller, för sedan blev det en dragkamp mellan hälsingar och härjedalingar. Så sent som 1796 hävdade ytterhogdalingarna att gränsen inte gick från Rosången till Runasten utan från Rosången till Rissten. Alltså hade man flyttat läns- och sockengränsen 1 km västerut igen, för Rissten ligger ju vid Hoaån 1,5 km nedströms Ruves. Runasten och Rissten har ofta tolkats som samma sten, likaså har Rissten förväxlats med Risasten som ligger en hel mil längre västerut uppe på Vitvatnskölen. Mer om Risasten längre fram.

Sedan mer än 100 år tillbaka tillhör hela Hogdalsbygden samma län och nu senast också samma kommun.

När gränsen mellan Sverige och Norge flyttades öster om Överhogdal blev den i Hälsingelagen angivna sträckningen en gräns mellan Jämtland och Härjedalen och så sent som på 1700-talet hävdade jämtarna en sydgräns för Jämtland vilken i stort sett följer den i Hälsingelagen relaterade gränslinjen från Djuphorten till Norrälven. Gränsen är dock mera exakt angiven än Hälsingelagens gräns, den består nu av räta linjer mellan mera noggrant fixerade punkter. Följande gränspunkter åberopas: Djuphortens åmyr, Björnbäcken, Grubbmyran, Frägnaberg, Knätten, Slättmobäcken och landsvägen, Risasten, Hällhögen, Elftjärn, Rödevål... Man hävdade alltså bl a att det område som kallades "Klaxåsens afradsland" i sin helhet borde tillhöra Jämtland, vilket dock Härjedalingarna ej ansåg sig kunna acceptera. Klaxåsens afradsland brukades av Klaxåsens bönder mot en årlig ränta till kronan av 1 dr. 16 öre enligt ett avradsbrev från 1666. Man torde i första hand ha nyttjat områdets myralkläder. Området begränsades av följande råmärken: Tönningen, Elftjärn, Hällhögen, Risasten, Skuggbäcken, Elgtjärn (Halvartjärn) och Svartbäckens utlopp i Enskälan. Markbetet inom avradslandet nyttjades samfällt med Svegs sockenmän, vilka hade fäbodan i Stordalen, Galåsbodarna, Bäcken och Prästhällan, den sistnämnda tillhörande Svegs prästbord.

Det är alltså ej så underligt att härjedalingarna vägrade att godkänna jämtarnas gränsförslag. Den slutliga och nuvarande landskapsgränsen blev en kompromiss. Från Djuphortens åmyr till Knätten blev dock gränsen enligt det ursprungliga, men från Knätten (Vitvattnäset) drogs gränsen till Skuggbäcken i stället för till Risasten, och vid

Skuggbäcken gör gränsen en skarp vinkel mot norr. Risasten omnämnes första gången 1480. Härjedalingarna (Vemdalingarna) klagade på frösötinget att Ovik-, Myssjö-, Berg-, och Sunnebor gjort intrång i deras skog, land och vatten. Man hävdade då att Risasten var ett gränsmärke, som ägt bestånd sedan Skule Jarl dog. Det påstås att Skule Jarl var med på gränsregleringen mellan Sverige och Norge i början av 1200-talet. Det har t o m sagts att han skulle ha blivit ihjälslagen i Haverö. Norska forskare säger att han stupade i en strid utanför Nidaros (Trondheim) och begravdes vid Älgesäter kloster i Trondheim år 1240. Risasten har således haft betydelse som gränsmärke ända sedan början av 1200-talet och är idag ett sorts "treriksrose" mellan Överhogdals, Älvros och Svegs socknar.

Ur Vävtråden 1966. Gunnar Svensson.